

Az értelmezős szintagmákról*

1. A 2000-ben megjelent új leíró egyetemi tankönyvben, a „Magyar grammatiká”-ban (= MGr., szerk. KESZLER BORBÁLA, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.) az értelmezőt a nyelvtani hagyomány ellenére kissé távolítottuk a jelzői mondatrésztől, és nem jelzőként, vagyis nem a elzők altípusaként tárgyaltuk. S bár alapvetően közös fejezetben szerepeltettük a jelzőkkel, már a fejezet címében (A jelző és az értelmező) jeleztük, hogy a korábbiaktól némileg eltérő módon látjuk az értelmező helyzetét, nem tartjuk a jelzővel azonos értékű mondatrésznek (MGr. 444—58). Ha pedig az értelmező nem jelző, akkor ez hatással van az értelmezős szerkezet megítélésére is. Hiszen ebben az esetben az értelmezős szintagma nem jelzős szerkezet, és ennél fogva egészen más típusú szókapcsolatként értékelendő.

2. Tankönyvünkben az értelmezői fejezetben a közismert értelmezőtípusok, tehát az úgynevezett „hátravetett jelzők”, vagyis a minőség-, mennyiség- és birtokos jelzőnek megfeleltethető értelmezők (*vettem csizmát, pirosat; ettem almát, hármát; elveszett a táska, a fiamé*), valamint az azonosító értelmező (*Pista, a barátom*) mellett egy harmadik értelmezőfajtát is besoroltunk az értelmezők közé, mégpedig az értelmező határozót. Ennél a típusnál érthető módon szóba sem jöhet a jelzőként való megítélés (MGr. 453). Az értelmező határozós szerkezet két határozónak az értelmezőszerű kapcsolatát jelenti, amelyben a második helyen álló határozó szűkíti, pontosítja, esetleg azonosítja az elsőben megjelölt határozói jelentést (*ebben a házban, a második emeleten; fent, a hegytetőn*). Ezekben az példákban mindkét tagot határozónak tartjuk. Korábbi nyelvtanunkban, „A mai magyar nyelv” című tankönyvben is szerepelt ez az értelmezőtípus, csak hogy „értelmezőszerű” határozóként a határozók fejezetében (= MMNy. Szerk. RÁCZ ENDRE. Bp., 1982. 293).

3. Annak ellenére azonban, hogy az értelmezőt különállóként kezeltük a jelzői mondatrésztől, vagyis nem soroltuk a jelzőfajták közé, mégsem voltunk következetesek abban, hogy mégiscsak a jelzőkkel egy közös nagy fejezetben beszéltünk róla, s a vele kapcsolatos problémákat, kérdéseket, lehetséges álláspontokat mintegy kiegészítésként, a fejezet további részében fogalmaztuk meg. Ezt többféle megfontolásból is tettük.

a) Elsősorban azért, mert az értelmező megítélése eléggé kényes terület a nyelvtudományban, a körülötte korábban zajló viták (ezek összefoglalását lásd: K. BALOGH JUDIT, A mellérendelő szószervezetek és határesetek. In: RÁCZ ENDRE szerk., Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. Tankönyvkiadó, Bp., 1989. 66—70) bizonyítják, hogy nem könnyű állást foglalni a kérdésben, az értelmező grammatikai státusát illetően. Sokan, sokféleképpen nyilatkoztak már róla, s nem akartunk a tankönyvben alapvetően eltérni a nyelvtani hagyomány képviselte állásponttól. Hiszen az értelmezőt és az értelmezős szintagmát már SIMONYI ZSIGMOND óta (A jelzők mondatana. Az MTA kiadása, Bp., 1913.) az alárendelő, a jelzős szerkezetek közé sorolják. Ezt az álláspontot képviseli KÁROLY SÁNDOR is az értelmezőről szóló monográfiájában (Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban. NytudÉrt. 16. sz. 1958.). Ugyanebben a munkájában KÁROLY megemlíti még számos más, az értelmezővel, az értelmezős szerkezettel kapcsolatba hozható, de — véleménye szerint — annak nem tartható szókapcsolatot is. Ugyancsak jelzőnek tartja az értelmezőt az akadémiai nyelvtan (A mai magyar nyelv rendszere. II. Szerk.,

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2003. március 18-i ülésén.

TOMPA JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 295—314), „A mai magyar nyelv” című egyetemi tankönyv (MMNy. 336—59), valamint több más tankönyv és jegyzet is. Kivételesnek számít SZABÓ DÉNES 1958-ban megjelent kéziratot egyetemi jegyzete (A mai magyar nyelv. Kézirat. Az ELTE BTK kiadása, 284—5), valamint M. KORCHMÁROS VALÉRIÁNAK a DEME LÁSZLÓ egyetemi előadásai alapján összeállított „Mondattan”-a (JATE, Szeged, 1992. 139—41), amelyek másképpen ítélik meg az értelmezős szerkezetet, s a mellérendelő szintagmákhoz sorolják, vagy legalábbis ahhoz hasonlóan tartják.

b) Másrészt azért is szoltunk tankönyvünkben az értelmezőről bár külön típusként, de mégiscsak a jelzői fejezeten belül, mert ha külön fejezetbe tesszük, akkor egyértelműen döntenünk kellett volna a mondatban betöltött pozíciójáról, a hagyományos fel fogástól eltérő mondatrészi szerepéről. Ez maga után vont volna egészen gyakorlati jellegű kérdéseket (amelyek azonban az oktatásban nem elhanyagolhatók), például azt, hogyan ábrázoljuk a mondat szerkezetének felvázolásakor, melyik szintre helyezzük, valamint azt is, hogy konkrétan hogyan „húzzuk alá” mondatelemzéskor az értelmezőt mint mondatrészt. Hiszen ha nem tartjuk jelzőnek, akkor nem is „húzhatjuk alá”, vagyis nem jelölhetjük a mondat szerkezeti ábrában sem úgy, mint ahogyan a jelzőt szoktuk (vagyis pontozott vonallal).

4. Ezek után nézzük, mi szól amellett, hogy az értelmező nem tartozik a jelzők közé. Előljáróban annyit máris elmondhatunk, hogy ez a mondatrész több szempontból is egészen másképpen viselkedik, így maga az értelmezős szerkezet is máshogyan jellemezhető, mint ahogy azt a jelzőknél, a jelzős szerkezeteknél megszoktuk:

a) Először is, az azonosító értelmező, az appozíció nem tekinthető „hátravetett jelzőnek”, hiszen valójában nem sok köze van a jelzői mondatrészhez, hacsak az nem, hogy az azonosító értelmezős szerkezet tagjai alany-állítmányi szerkezetté átalakíthatók. Ez azonban nem jelzős szerkezet voltával magyarázható, hanem azzal, hogy tagjai az azonosítás viszonyában állnak egymással, vagyis ugyanannak a denotátumnak a különböző megnevezései. Ki is tehető közéjük az azonosító *azaz, vagyis* kötőszó, ami mellérendelő kötőszós azonosítással teszi a szerkezetet: *Pista, a barátom — Pista, vagyis a barátom.*

b) Az értelmező határozó sem tekinthető jelzőnek. Az értelmező határozós szerkezet esetében mindkét tagot határozónak tekintjük: *fent, a dombon; lent, a völgyben.*

c) Az úgynevezett „hátravetett jelző”, a jelzőknek „megfeleltethető” értelmező — szemben a minőség- és a mennyiségjelzővel — mindig értelmezett szava után áll, felveszi annak jeleit és ragjait, vagyis inflexiók toldalékait, s ennek következtében egészen távolra is kerülhet értelmezett szavától, hiszen az azonos toldalékolás megteremt a kapcsolatot a két tag között. Általában külön hangsúlyozzuk az értelmezőt és az értelmezettet is, s ha az értelmező közvetlenül az értelmezett szó után foglal helyet, akkor is tipikusan szünettel (írásban vesszővel) választjuk el őket egymástól: *vettem csizmát, pirosat; hoztam almát, kettőt.*

d) Ezzel szemben a jelző, elsősorban a minőség- és a mennyiségjelző — melyek jellemzően melléknévi szófajúak — csak jelzett szavuk előtt állhatnak, hiszen — eltérően a többi alárendelő (alanyos, tárgyias, határozós) szintagmától — nincsen viszonyragjuk. Ezt a jelzős szerkezetet, ezt a nyelvtani viszonyt csak a szintagma szigorú szórendi szabálya képes jelölni. Ez a szórendi szabály magában foglalja az elől álló jelző és az őt követő jelzett szó együttesét, s ez a szoros együttlét a szerkezet egyhangsúlyos voltában is megnyilvánul. (A ragtalan birtokos jelzős szerkezet is csak a jelző — jelzett szó sorrendben fordulhat elő.) A jelző léte tehát alapvetően a jelzett szóhoz van kötve. A jelző abszolút függő helyzetű bővítvény, mindig szerkezettagként (a jelzős

szerkezet tagjaként) jelenik meg. A jelzős szószerkezetet alkotó szavak helyüket a mondatban kizárólag együtt változtathatják meg, hiszen összetartozásukat csak a kötött szórend és a közös hangsúly jelöli. Ebből következően, ha a jelzett szó elmarad a jelzős szerkezetből, akkor megszűnik nemcsak a jelzős szintagma, de maga a jelző is. A jelzett szó eltűnésekor az eredetileg jelzői szerepű melléknév (névmás) felveszi ennek toldalékait (szófaját) és a jelzett szó mondatrészi szerepét (*Melyik feladatot oldottad meg? Még csak az első feladatot — Még csak az elsőt*).

Nyelvünkben a melléknév a jelzős szerkezetben tipikusan nem veszi fel a jelzett szó toldalékait, nem egyeztetődik vele, nincs is rá szüksége, hiszen a szerkezettagok viszonyát enélkül is szorosra fűzi a kötött szórend és a hangsúly. (Kivételesnek számít ez alól a szabály alól az *ez/az* névmással szerkesztett mutató névmási kijelölő jelzős szintagma: *ez az ember; erről az emberről; ezekkel az emberekkel*, amelyben a mutató névmás általában megkapja a jelzett szó jeleit és ragjait. Ennek magyarázata azonban a szerkezet eredetében keresendő: valószínűleg értelmezős szintagmából fejlődött jelzős szerkezeté.)

e) A többi alárendelő szintagmában a nyelvtani alárendelő viszony — amely az alárendelésben tehát kötelező — *viszonyraggal* (esetleg névutóval) szokott megjelenni a (főnévi szófajú) bővítményen. Ez a viszonyítás az alaptagból indul ki (vagyis az alaptag létesíti a viszonyt). Így például a *tárgyas* szintagmának a tárgyi bővítményen tipikusan a tárgyrag (*könyvet olvas*), a *határozónak* a határozón a határozóragok vagy névutók (*a szobában az asztal mellett ül*), az *alanyosnak* a zérórag (*a fiú Ø gitározik*) a jelölője. A főnévi szófajú birtokos jelzőt a *birtokos jelzős* alárendelésben a jelzőn (a birtokoson) jelölheti a *-nak/-nek* dativusrag (*a kislánynak a babája*). A birtokos szerkezet alaptagján, az ugyancsak főnévi szófajú birtokszón mindig kötelezően jelen van az egyeztető szerepű birtokos személyjel. (Ez a személyjel valójában a birtokost és a birtokot kapcsolja össze, és nem jelzős viszonyban is megjelenik a birtokos szerkezetben, függetlenül a tagok mondatrészi szerepétől, például: *a kislánynak van egy új babája; a kislánytól elvették a babáját*). A birtokos jelzői rag gyakran elmarad, ha a jelző a jelzett szó előtt áll, ilyenkor a birtokos jelzőt a főnév nominatívusi (alanyesetű: *a kislány Ø babája*) alakjával (és az említett kötelező szórenddel) is ki lehet fejezni. (Ha azonban a jelző a jelzett szó mögé kerül, csak ragos formában szerepelhet, ezzel jelölve a birtok-birtokos nyelvtani viszonyt.) Tehát a birtokos jelzős alárendelésre a birtokszón az egyeztető szerepű birtokos személyjel is rámutat (bár tipikusan nem ez a jelek funkciója).

f) A fentiek alapján az értelmező és az értelmezős szerkezet egyáltalán nem felel meg azoknak a szabályoknak, amelyek a jelzőt és a jelzős szerkezetet jellemzik. A szerkezettagok sorrendje, a köztük lévő laza kapcsolat, a külön hangsúlyozás és az ezzel járó szünet a tagok között, a különböző szórendi lehetőségek, az azonos (vagy hasonló) toldalékok az értelmezőn mind arra utalnak, hogy ez nem jelzős szerkezet; az értelmező, az úgynevezett „hátravetett jelző” pedig nem jelző. Az értelmezőn megjelenő viszonyragok sem a jelzős viszonyt jelenítik meg. Sőt, ezek a tárgyi, határozói bővítményre, esetalakra utaló esetragok azt sem jelölik, hogy az értelmezőt milyen nyelvtani viszony fűzi az értelmezett szóhoz. Pedig ha az említett szerkezet alárendelő szintagma lenne — ahogyan ezt tankönyveink tanítják, az értelmezett tagot alaptagnak, az értelmezőt pedig bővítménynek tartva —, akkor az értelmezői toldalékoknak éppen ez lenne a feladatuk (ha már a jelzős viszony jelölésére nem alkalmasak). Tehát ezek szerint a *vettem csizmát, pirosat* típuspéldában a *pirosat* értelmező a *csizmát* értelmezett szónak a tárgya kellene hogy legyen.

5. Az értelmező és az értelmezett szó inflexiós toldalékainak azonosságát a szakirodalom esetbeli (és számbeli) egyeztetésnek tartja, amelyben az értelmezett szói alaptaghoz igazodik az értelmezői bővítmény: *Találkoztunk a barátnőddel, a szökével; Láttá Pétert, a barátját.*

a) Ez az esetbeli egyeztetés több szempontból is eltér a magyarra jellemző egyéb egyeztetéstípusoktól, a szám- és személybeli, valamint a határozottságbeli egyeztetéstől. Egyrészt az egyeztetés irányát tekintve, mivel az esetbeli egyeztetésnek — amelyet az értelmezett szó, tehát ha úgy tetszik az alptag irányít, és az értelmezőn, azaz a bővítményen jelenik meg az egyeztető morféma, vagyis ennek az egyeztetésnek — az iránya megegyezik a viszonyítás irányával. Ezzel szemben a szám- és személybeli (pl. az alany-állítmány közötti: *a gyerekek tanulnak*, illetve a birtokos jelzős szerkezetbeli: *a fiú kutyájá*), valamint a határozottságbeli (a 3. személyű határozott tárgy és az igei alptag közötti: *a házat látja*, de: *egy házat lát*) egyeztetéseken mindig az alptag igazodik a bővítményhez, tehát a bővítményé az irányító szerep.

Másrészt abban is különböznek egymástól, hogy míg a szám- és személybeli, valamint a határozottságbeli egyeztetésnél nem egyenlő értékű tagok, egymástól eltérő mondatrészek, de ugyanakkor szerkezetileg vagy logikailag-szemantikailag szoros kapcsolatban lévő szavak összefüggését jelöli az egyeztetés, mégpedig rokon jelentésű morfémaival az alptagon; addig az értelmezős szintagma esetbeli egyeztetésében az értelmező általában „lemásolja” az értelmezett szó inflexióit, itt tehát a szintagmatagok legtöbbször alakilag is egybevágnak (vagy legalábbis hasonlítanak egymásra). Az itt megjelenő viszonyragok alapvető feladata egyébként megítélésem szerint nem az egyeztetés megteremtése, hanem a nyelvtani viszonyítás, a mondatrészi szerep jelölése. Ezzel szemben a személyragok és a személyjelek jellemzően egyeztető morfémaik, szerepük a nyelvtani szám és személy, valamint a tárgyhatározottság kategóriáinak a megjelenítése.

b) Ez az esetbeli egyezés nem is mindig szabályszerű, lehetséges, hogy csak részben (vagy egyáltalán nem) valósul meg az értelmezős szerkezetben.

Előfordul, hogy elmarad akkor, ha például a mondat tárgyának van értelmezője, például: *Add a kabátom, a feketét!* Itt a mondat tárgya zérórágos, tehát alanyesetű főnév (az E/1. sz. birtokos személyjel jelenléte lehetővé teszi számára a tárgyi mondatrészszerkezetben való megjelenést), vagyis az értelmezője nem egyeztetődik vele, mivel az tárgyesetben van. Mindkét tag felel azonban a *Mit adj?* kérdésre, vagyis mindkettő azonos módon, tárgyként kapcsolódik az igei állítványhoz.

Ha a mondat határozója kap értelmezőt, akkor is előfordulhat, hogy a viszonyító eszközök különbözők: *Elköltözték Budapestre, a fővárosba; Kirándulni a tanév vége felé, a nyár elején megyünk; Egy másik helyen, a Velencei-tónál nyaraltak az idén.* Sőt határozószó (ill. igenév) is megjelenhet a szintagmában: *Az iskola ősszel, szeptemberben kezdődik; A völgyben, lenn még mindig köd van; Aludni csak hanyatt, háton fekve tudok.* Még olyan eset is előfordulhat, amikor az egyik tag (mennyiségjelzős) ragtalan főnév: *Csütörtökön, két napja (Ø) történt az eset.* Ezekben a példákban nem beszélhetünk esetbeli egyezésről (s így egyeztetésről sem), hiszen az esetet az esetrag képviseli, az esetalakot az esetrag hozza létre, tehát ha az esetrag nem ugyanaz (vagy nem jelenik meg), akkor az esetalak, vagyis az eset is más. A határozószós, névutós, határozói igenes példákban ugyancsak nem határozható meg az eset, mivel ezek nem főnevek, így esetalakjaik sincsenek. Tehát az esetbeli egyeztetés ezekben a szókapcsolatokban sem valósul meg. A szerkezettagok a határozói irány tekintetében azonban megegyeznek, tehát ugyanarra a hol?, hova?, mikor?, hogyan? kérdésre válaszolnak, vagyis ezek a tagok

egyformán határozók, azonos módon kapcsolódnak fölrendelt tagjukhoz, az igei állományhoz.

6. Az azonosító értelmezős szerkezetnél sem az értelmezett taghoz való viszonyt jelöli az értelmező esetragja. Az értelmezett és az értelmező toldalékainak azonossága arra utal, hogy a szerkezet tagjai azonos módon kapcsolódnak be a mondat szerkezetébe. Ha az úgynevezett értelmezett egy felsőbb szintű mondatrésznek a bővítménye, akkor az értelmezője is ugyanolyan bővítményként kapcsolódik az értelmezett szó fölrendelt tagjához (*Felhívtam Kingát, a tanárnőt* — azaz: *felhívtam Kingát* és *felhívtam a tanárnőt*), vagyis azonos mondatrészi szerepet töltenek be, mivel a viszonyragok feladata mind a két tagnál a harmadik taggal, az alaptaggal szembeni nyelvtani viszony, vagyis a bővítményi szerep, azaz a mondatbeli funkció jelölése.

7. A „hátravetett jelző” esetében is arról lehet szó, hogy az értelmezőn megjelenő viszonyrag — amely legtöbbször megegyezik az értelmezett szó ragjával — ugyanazt a mondatrészi szerepet jelöli, mint amilyen pozíciót az értelmezett szó is betölt a mondat szerkezetében. Hiszen a *vettem csizmát, pirosat* példa a *vettem csizmát, piros csizmát* megfelelője, csakhogy a jelzős szerkezet redukciós szabályának következtében a jelzett szó eltűnésekor a jelző felveszi annak toldalékait, szófaját és mondatrészi szerepét, tehát a *piros*-ból *pirosat* tárgy lesz (vö. JAKAB ISTVÁN, Az értelmező és az értelmezett szó szerkezeti viszonya; Nyr. 1977: 9—19). Mindkét tárgy az igei alaptaghoz tartozik.

A szerkezet tagjai itt is azonos denotátumra vonatkoznak, tehát valójában csak a nyelvi jelek halmozódnak. Közöttük azonosító kapcsolat van, koreferenciális viszonyban állnak egymással. Ezzel is magyarázható a köztük megjelenő esetbeli (és számbeli) egyezés.

8. Az említett sajátosságoknak a figyelembevételével az értelmezős szerkezetnek nemcsak hogy jelzős szintagma volta kérdőjeleződik meg, de még alárendelő szerkezet voltát is kétségbevonhatjuk. Hiszen az értelmező és az értelmezett kapcsolata egészen különleges kapcsolat, mely nem hasonlít az alárendelő szintagmák tagjainak a viszonyára.

a) Köztudomású ugyanis, hogy az alárendelő szintagmák alaptagból és bővítményből állnak, tagjaik általában különböző természetűek, eltérő disztribúcióval jellemezhetők, a szintagma egésze a főtag disztribúciójával azonos. Ez a főtag megkívánja vagy megengedi a bővítmény jelenlétét, előírhatja jelentéstípusát és alakját is. A bővítmény kötött vagy szabad bővítményként kapcsolódhat az alaptagjához, s valamennyi bővítménytípus előfordulhat vonzatként. A szintagma egésze általában helyettesíthető az alaptaggal. A tagok között mindig van viszonyítás, az alárendelő nyelvtani viszonyt az alaptag létesíti, és a bővítményen viszonyrag formájában jelenik meg, a jelzős szerkezetek esetében leginkább a szórend jelöli.

b) Ezzel szemben az értelmezős szerkezetek tagjai viszonyító eszközeik azonossága (vagy hasonlatossága) alapján nem eltérő disztribúciójúak. Az értelmezőn lévő viszonyrag nem az értelmezetthez való nyelvtani viszonyt jelöli, az értelmezett tag nem kívánja meg az értelmező jelenlétét, vagyis az értelmező sohasem vonzata az értelmezett szónak. Az értelmezett tagra viszont szükség van: értelmezett tag nélkül ugyanis nincs értelmező. A szerkezet tagjai között azonban nem jelenik meg az alárendelő szintagmákra kötelezően jellemző nyelvtani alá-fölérendeltségi viszony.

c) Az értelmező — szemben a jelzővel — nemcsak szerkezetszinten jelenhet meg, hanem mondatszinten is. A mondatszinten való megjelenést támasztja alá az a jelenség, hogy bizonyos esetekben az alany, illetve a tárgy értelmezője

irányíthatja az állítmány egyeztetését, amit szerkezet szinten (s főleg jelzőként) az értelmező bizonyosan nem tehetne meg, hiszen szerkezettagként nem kerülhetne közvetlen kapcsolatba az állítmánnyal. Például: *Ági és Panni, az újonnan jött osztálytársak hamarosan beilleszkedtek az osztályközösségbe* — egyes számú alanyok, többes számú értelmező — többes számú állítmány. *Két diákot, Nagy Jósikát és Kis Pistát behívták az igazgatói irodába* — határozatlan tárgy — 3. személyű határozott tulajdonnévi értelmező — határozott ragozású állítmány.

d) Az értelmező tehát a mondatnak ugyanazon a szintjén található, ahol az értelmezett szó is helyet kap. Az azonos vagy hasonló viszonyjelölő toldalék az azonos mondatrészi szerepre és gyakran az azonos szófajúságra (is) utal. Az értelmező ugyanolyan módon kapcsolódik be a mondat szerkezetébe, mint értelmezett tagja, ugyanúgy bővítménye az értelmezett szó fölérendeltjének. Vagyis a mondat egy mondatrész szerepében két, egymással értelmezős, azonosító kapcsolatban lévő szó jelenik meg. Az értelmezős szerkezet disztribúciója bármely tagéval megegyezik, a szintagma bármelyik tagjával helyettesíthető, így bármelyik tag (a szövegkörnyezettől függően) kihagyható belőle. Kérdezni nem lehet egyik tagról sem a másikra.

A felsorolt tulajdonságok alapján inkább a mellérendelésre hasonlít az értelmezős szerkezetben a két tag viszonya. Emellett viszont lényegesen el is tér a tipikus mellérendelő szintagmától. Az alany-állítmányi viszony létrehozására való lehetőség az értelmező és az értelmezett között ugyanis nem a mellérendelést idézi fel. Az értelmezős szerkezetnek ez a tulajdonsága abból következik, hogy mindkét tagja a valóságnak ugyanarra az elemére, ugyanarra a jeltárgyra vonatkozik, közöttük az azonoság viszonya állapítható meg. Esetükben tehát csak a nyelvi jelek halmozódnak, ezek ugyanannak a denotátumnak a különféle megnevezései. Ebben lényegesen különböznek a mellérendelő szintagmától, ahol a szerkezettagok külön jeltárgyakra is utalnak.

9. Az értelmezős szerkezet tehát sajátos átmeneti szerkezet az alárendelő és a mellérendelő szintagmák között, hiszen egyikhez sem sorolható, mivel mindkettőre érvényes tulajdonságokkal is jellemezhető. Formai szempontból inkább mellérendelés, tartalmilag a két tag közötti azonossági kapcsolat következtében az alárendelésre hasonlít. Tulajdonképpen egy harmadik típusú szintagmát képvisel, az értelmezős szintagmát. A szerkezettagok közötti azonosító viszony alapján, amelyet már KÁROLY SÁNDOR is hangsúlyozott említett munkájában, akár azonosító szintagmának is nevezhetjük. (Az elnevezésre néhány éve egy szakdolgozatban született már javaslat, amit a dolgozat írója, DÉR CSILLA egy későbbi, a MNY. 2001-es 1. számában megjelent, „Értelmezek, azaz azonosítók?” című kisebb közleményében is megemlít.)

Az azonosító szintagmán belül megkülönböztethetjük az értelmezős azonosító szerkezetet, valamint a sajátos azonosítót. Az első típust főnevek (ezek természetesen lehetnek nemcsak lexikai főnevek, hanem például alkalmi, főnévi értékű szóelőfordulások, a szerkezetben főnevesült melléknevek) hozzák létre, amelyek általában (a mondatrészről is függően) esetbeli, számbeli egyezést mutatnak. A sajátos azonosító szerkezeteket pedig nem főnévi szófajú, de az azonosítás vagy az értelmezés (esetleg helyesbítés, kifejtés) mozzanatát tartalmazó, bármilyen más szófajú szavak alkotják (igék, igenevek, határozószók, melléknevek stb.). Mindkét típus megjelenhet azonosító kötőszóval, illetve anélkül.

Ennek megfelelően a magyarázó mellérendelő szintagmák közül az azonosító szintagmákhoz kerülnének az úgynevezett mellérendelő kötőszós azonosító

szerkezetek (*Pista, azaz a barátom*), melyek kötőszós értelmezős szerkezetek. Így a magyarázó mellérendelés csak az okadó magyarázó típust tartalmazná, ami a következőképpen éppen a fordítottja.

10. Az említettek alapján tehát a szintaktikai típusú szó szerkezetek között az alárendelés és a mellérendelés mellett a mai magyar nyelvben megemlíthetjük az azonosító szintagmát vagy értelmezős szintagmát. Ezek a szerkezetek állhatnak az *azaz, vagyis, mégpedig* stb. kötőszóval, vagy anélkül. Az azonosító szerkezeten belül többféle azonosítást is meg lehetne különböztetni. Például 1. az értelmezős azonosító szerkezetet: *Szeretem a rétest, az almásat; Találkoztam Virággal, a tanítványommal*; 2. a sajátos azonosító szerkezetet: *Fenn, a dombon még mindig van hó; Holnap tanulnom, azaz olvasnom kell; Fehér, vagyis krémszínű függönyt vettünk*; 3. a részleges azonosító szerkezetet (ebben a szerkezettagok között nincs teljes azonosság viszony: *Az ELTE BTK magyar tanszékei Budapesten, az Astoriánál vannak*; valamint 4. a részleges értelmezőt (ebben pedig az értelmező az értelmezettben megjelölt személyek, dolgok egy kiemelt, megkülönböztetett típusát, csoportját jelöli meg. Több fajtája lehetséges. Például a) részlegességet kifejező, *köztük, benne* névmással kapcsolt típus: *az ELTE szakemberei, köztük a bölcsészeti képviselői*; b) kiemelő értelmező: *főleg, elsősorban, különösen, mindenekelőtt* kapcsolóelemmel: *a közönség, elsősorban a fiatalok*; vagy esetleg c) példaadó értelmező: *például, mint* kötőelemmel: *az élelmiszeripari termékek, például a sonka, a szalámi*.

11. Az értelmezős (az azonosító) szintagma tehát kifejtő, magyarázó, azonosító stb. szerkezet. Benne az értelmező csak az értelmezett szó által jelenhet meg. Mindkét tagja azonos mondatrészpozíciót tölt be, s ez bármely mondatrész lehet. Ennélfogva az értelmező nem köthető egyetlen mondatrészhez sem. Hiszen a mondatnak akármelyik mondatrésze kaphat értelmezőt, és az értelmező az értelmezettel együtt hasonló módon kapcsolódik be a mondat szerkezetébe. Ez az értelmezős viszony megjelenhet kötőszóval és anélkül.

Így az értelmezős állítmányi szerkezetben az állítmány értelmezője az értelmező állítmány: *Ez a férfi Károly, (azaz) a sógorom; Egész nap tanulunk, (vagyis) olvastunk*. Az értelmezős alanyos szerkezetben az alany értelmezője az értelmező alany: *Zsófi, (vagyis) a lányom már gimnazista; A lekvár, (mégpedig) a tavalyi már régen elfogyott*. Az értelmezős tárgyában a tárgy értelmezője az értelmező tárgy: *Add ide a kalapom, (vagyis) a feketét!; Rég nem láttam Ádámot, (azaz) az unokaöcsémet*. Az értelmezős határozóban a határozó értelmezője az értelmező határozó: *Lent, (vagyis) a völgyben esik; Keszthelyen, (azaz) a Balaton-parti városban szoktunk nyaralni*. Az értelmező jelzősben pedig a jelző értelmezője az értelmező jelző: *A hagyma héjának a levél szép piros, (azaz hogy) barna tojást lehet húsvétra festeni; Pistának, (vagyis) a barátunknak a balesetét még most is emlegetjük*. Ez utóbbi már nem azonos a korábban értelmező jelzőnek nevezett fogalommal, hiszen ebben az új rendszerben az értelmező (helyzetű) jelzőnek a jelzett szava is jelző.

12. Az értelmezői helyzetű mondatrész tehát mondatbeli funkcióját tekintve mindig azonos az értelmezett szó szerepével. Ennek megfelelően a mondat szerkezet ábrázolása-

kor ugyanazon a szinten van a helye az értelmezős szerkezet mindkét tagjának. Az értelmezőt mondatelemzéskor mondatrészi (tehát állítmányi, alanyi, tárgyi, határozói, jelzői) szerepének megfelelően célszerű aláhúzni, és esetleg érdemes jelölni egy *ért.* jelzéssel azt, hogy itt értelmezői helyzetű állítmányról, alanyról, tárgyról, határozóról vagy jelzőről van szó.

BALOGH JUDIT

Appositive phrases

The new university textbook *Magyar grammatika* [Hungarian grammar] (2000) departs from grammatical tradition in treating appositives as a type of subordinative constructions rather than as a type of attributes. This paper argues that appositive phrases are special constructions of identification that exhibit features that make it similar to subordination as well as ones that make it similar to coordination. Their function is explication, elucidation, identification. In them, the appositive can only occur attached to the head word. Both members play the same role in the sentence, but that role can be any major constituent. Hence, appositives as a class cannot be subsumed under any of the usual sentence constituents. The appositive relation can be expressed by a conjunction or go unmarked. Given that the appositive invariably has the same function in the sentence as its head, in a graphic display of sentence structure both members of the appositive phrase have to appear on the same level. In practical syntactic analysis, the individual appositives are best identified via their roles as sentence constituents (predicate, subject, object, adverb, or attribute).

JUDIT BALOGH